
Barcelona, la metròpoli de Guinea

Jordi Sant Gisbert*

L'any 1962, l'Hotel Ritz de Barcelona acollia un sopar molt especial. La Casa de la Guinea Española, entitat creada després de la Guerra Civil per promocionar els interessos colonials als territoris espanyols del golf de Guinea, commemorava l'arribada dels primers colons, a finals del segle XIX. Els hi reconeixia, principalment, el paper de precursors tenaços en el desenvolupament econòmic de la colònia, essent la majoria d'ells terratinents de plantacions de cacau.¹

Revisant els expedients que establien quins eren els colons (o els seus descendents) que mereixien la distinció, podem apreciar que entre els vint primers, arribats a l'illa de Bioko entre 1870 i 1912, la meitat procedien de Catalunya, un 35% de la resta de l'Estat espanyol i el 15% restant eren africans, majoritàriament procedents d'altres colònies.²

Són casuals aquestes dades? Des del meu punt de vista, en absolut. L'objectiu d'aquest treball és, doncs, explicar quines foren les causes que relacionen Catalunya, i en concret Barcelona, amb els territoris colonials de Guinea durant el primer terç del segle XX, especialment amb l'illa de Bioko, el territori més rellevant des del punt de vista econòmic. El treball s'inicia amb una breu introducció històrica sobre l'origen de la colonització espanyola al golf de Guinea per passar després a l'anàlisi del procés d'establiment de les primeres empreses catalanes, així com el naixement d'una sèrie d'organitzacions agrícoles i comercials que exerciren de grups de pressió (*lobbys*), moltes de les quals tenien la seu a Barcelona. Acabaré el treball analitzant les contradiccions inherents al sistema econòmic colonial que dugueren, entre d'altres, a la pèrdua de pes de les empreses barcelonines amb negocis colonials.

---

* Universitat Pompeu Fabra.

1. ANC (Arxiu Nacional de Catalunya), Casa de la Guinea Equatorial de Barcelona, caixa 7, «Homenaje a la Antigüedad en la Guinea Española», 1961.
2. ANC, Casa de la Guinea Equatorial de Barcelona, caixa 6, «Antigüedad en la Guinea Española». En aquesta comunicació he optat per utilitzar el terme Bioko per referir-me a l'illa que durant el domini colonial s'anomenà Fernando Poo. No he variat, però, el nom de les organitzacions que utilitzaven la nomenclatura colonial (per exemple, Cámara Agrícola de Fernando Poo).

L'origen del domini dels territoris guineans

Cal remuntar a finals del segle XVIII per entendre quins motius van dur a Espanya a controlar aquests territoris africans. L'any 1778, el Tractat de El Pardo entre Maria I de Portugal i Carles III d'Espanya buscà posar fi a disputes territorials al Brasil per la interpretació diferent que ambdues potències feien del Tractat de Tordesillas. Segons aquest acord, Espanya, a canvi de reconèixer la sobirania portuguesa sobre extensos territoris brasilers, adquiria de Portugal les illes africanes de Bioko i Annobon, així com el dret preferencial de comerç a la costa atlàntica d'aquest continent, entre el cap Formós i el cap López.³

Tanmateix, era una contrapartida enverinada, ja que la primera expedició espanyola de seguida va corroborar que Bioko era una illa totalment lliure del domini portuguès, Annobón un territori massa petit i aïllat de les rutes comercials i la zona continental preferent estava comercialment dominada per altres potències europees.

D'aquesta manera, els somnis del ministre Floridablanca d'establir uns dominis a l'Atlàntic africà que permetessin millorar el tràfic d'esclaus a les plantacions americanes quedaren ràpidament truncats. La manca d'efectius materials i humans en les primeres expedicions, l'onada abolicionista liderada pel Regne Unit i la firma, per part de Ferran VII, del tractat que posava fi al comerç d'esclaus l'any 1817, deixaren el projecte –i els territoris– abandonat.⁴

La manca d'un domini espanyol real fou aprofitada pel Regne Unit, que, el 1827, s'apoderà d'una part de Bioko i hi fundà la ciutat de Clarence. Els britànics veien l'illa com un lloc privilegiat en la seva lluita per interceptar els vaixells que s'escapaven dels tractats prohibicionistes. Així mateix, en l'àmbit comercial, també era un port des d'on es podia controlar de ben a prop les rutes d'extracció i comerç de l'oli de palma de la zona de la desembocadura del riu Níger.⁵ D'aquesta manera, la ciutat de Clarence es convertí en una mena de Freetown del golf de Guinea, establint-s'hi un contingent important d'esclaus alliberats que, juntament amb alguns comerciants anglesos, començaren lentament a canviar la fisonomia de l'illa.

Aquests esclaus alliberats encara foren més importants quan, el 1838, el govern anglès decidí abandonar l'illa degut als estralls que el clima i les malalties tropicals causaven a la seva població. Anys més tard, el govern espanyol va promoure noves expedicions (1843, 1846) que no aconseguiren reeixir (un altre cop), tant per manca d'efectius com per la inestabilitat interna que vivia l'Estat espanyol, que obligava a deixar aventures colonials en un segon terme. Als successius governs de Madrid no els quedà més remei que acceptar el domini econòmic i social real dels esclaus alliberats (coneguts des d'aleshores com a fernandinos) que, de mica en mica, es convertiren en agricultors i comerciants, essent els primers intermediaris

3. Mariano DE CASTRO i M. Luisa DE CALLE, *Origen de la colonización española en Guinea Ecuatorial (1777-1860)*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 1992, pàg. 17.

4. CASTRO i CALLE, *Origen...*, pàg. 86-87.

5. M. Dolores GARCÍA CANTÚS, *Fernando Poo: Una aventura colonial española. I. Las islas en litigio: entre la esclavitud y el abolicionismo, 1777-1846*, Vic, Ceiba, 2005, pàg. 101.

amb la població autòctona de l'illa (els bubis). Espanya tampoc no es va poder oposar a la presència de vaixells anglesos i alemanys que fondejaven a l'illa i desviaven el tràfic comercial cap a ports com Liverpool i Hamburg.

Durant aquests anys, ja trobem la presència de les primeres empreses barcelonines que trepitgen ports del golf de Guinea. Tenim ben documentats els casos de les cases comercials Montagut i Companyia, i Josep Vidal i Ribas, i tot sembla indicar que jugaren amb foc, intentant combinar comerç legal (teixits, armes, aiguardents) i comerç il·legal (esclaus), essent detinguts més d'un cop per la flota britànica acusats de ser empreses negreres.⁶

No fou fins les dècades de 1860 i 1880 que, gràcies a expedicions d'un major calatge, es consolidà el domini espanyol. Calia actuar amb una certa celeritat, si no es volia que els fluxos comercials es consolidessin amb ports anglesos o alemanys en el moment que les principals cancelleries europees iniciaven el repartiment del continent africà. Entre aquests anys, doncs, augmentà la presència militar espanyola, es van establir les primeres garanties jurídiques per afavorir l'establiment de colons procedents de la metròpoli i lleis que protegien el comerç, hi hagué una tímida millora de les comunicacions marítimes i es produí l'arribada d'un important contingent de missioners (primer jesuïtes i després claretians), que s'endinsaven a explorar (i catequitzar) zones interiors de l'illa. Quasi la totalitat d'efectius es concentraren a l'illa de Bioko, i encara haurien de transcórrer molts anys fins que la part continental, el litigi amb França i Alemanya, estigués controlada.⁷

Les primeres empreses barcelonines

Molt lentament, i ja a les darreries del segle XIX i inicis del XX, trobem els primers colons que afermaren la seva presència a l'illa. Ho feren bàsicament amb petites plantacions de cacau, un producte introduït de les veïnes Sao Tomé i Príncipe que, en un principi, tenia una ràpida sortida als mercats europeus gràcies a la industrialització de la producció de la xocolata sòlida.

El 1894, es creà la societat Rius y Torres, que posaren en funcionament una de les finques de cacau de més renom a l'illa, coneguda com La Barcelonesa. Darrere d'aquesta societat hi havia Salvador Trinitat Rius i Torres, empresari naval català que cinc anys més tard seria diputat a Corts i familiar de Sebastià Torres (també soci de la companyia), un dels quatre membres de la candidatura dels Quatre Presidents que significà la irrupció de la Lliga Regionalista a l'escena política espanyola.

Altres societats sense tant ressò foren la Buxeres i Font, dels barcelonins Francesc i Joan Buxeres i Joan Font; o la Vigatana, dels osonencs Miquel Trias i

6. Josep Maria FRADERA, «La importància de tenir colònies. El marc històric de la participació catalana en el complex espanyol d'ultramar», dins Josep Maria FRADERA (ed.), *Catalunya i Ultramar. Poder i negoci a les colònies espanyoles (1750-1914)*, Barcelona, Àmbits de Serveis Territorials, 1996, pàg. 38.

7. Per comprendre la colonització de la part continental dels territoris espanyols del golf de Guinea, vegeu Gustau NERÍN, *La última selva de España*, Madrid, Catarata, 2010.

Trias, Jaume Riera i Caralt i Josep Vilarassa i Arenas.⁸ En aquells primers anys, també hi desembarcaren alguns comerciants barcelonins de renom, com Antonio Pérez López o els guixolencs Joaquim Rodríguez Barrera (amb les plantacions Montseny i Montserrat) i Joan Domènech, que després de treballar com encarregats de finques d'altres propietaris, acabaren adquirint les terres i convertint-se, al cap dels anys, en mites fundacionals de l'agricultura del cacau a l'illa. Altres aventurers que arribaren a Bioko foren Bonaventura Roig Serra, Salvador Sendrós o Francesc Potau, aquest darrer associat amb Joan Domènech, formant una de les firmes més famoses de l'època: Potau i Domènech.⁹

Aquest primera corrent català a l'illa mantingué una estreta relació amb la Companyia Transatlàntica, que, des de 1887, havia establert una línia de vapors entre Barcelona i Santa Isabel (amb múltiples escales a ports peninsulars, canaris i africans), que facilitava el contacte entre colònia i metròpoli i complia alhora la funció de transport de persones, correu oficial i cacau.

Fou a partir d'aquest moment que es bastí la relació entre la Ciutat Comtal i l'illa de Bioko. La presència de capitals barcelonins invertits en el comerç i l'agricultura augmentà paulatinament, alhora que el port de Barcelona es consolidà com el principal d'entrada de mercaderies procedents de la colònia.

Els primers entrebancs i l'origen de l'africanisme guineà

Tanmateix, la rendibilitat de les primeres explotacions de cacau no estava ni molt menys assegurada. Els elements que des d'un principi amenaçaven tallar el desenvolupament econòmic colonial eren diversos. El primer era la manca de mà d'obra. Una plantació de cacau necessitava entre 5 i 8 anys per posar-se a ple rendiment. Des del primer dia, però, requeria una ingent quantitat de treballadors. Desaconsellada l'arribada de treballadors de la Península per motius climàtics i sanitaris, el treball a les finques havia de ser realitzat per mà d'obra indígena. Si bé la població africana arribada d'altres procedències havia estat notòria en els darrers decennis, molts d'ells (els fernandinos) s'havien convertit en petits propietaris agrícoles i regentaven les seves pròpies plantacions de cacau, algunes d'elles (Jones, Kinson, Barleycorn, etcètera), molt importants. L'opció passava, doncs, o bé per contractar bubis, o bé per portar treballadors d'altres territoris africans. La primera opció va comptar amb la resistència local d'adaptar-se a les noves formes d'explotació europea (llargues jornades de treball, abusos i maltractament físic) i generà les primeres revoltes, que foren durament reprimides;¹⁰ la segona va resultar realment cara i repercutí en l'encariment final

8. Juan José DÍAZ MATARRANZ, *De la trata de negros al cultivo del cacao. Evolución del modelo colonial español en Guinea Ecuatorial. De 1778 a 1914*, Vic, Ceiba, 2005, pàg. 101.

9. ANC, Casa de la Guinea Equatorial de Barcelona, caixa 7, «Antigüedad en la Guinea Española».

10. M. Dolores GARCÍA CANTÚS, «“Videant Consules”. El trabajo forzado bubí en la colonia española de Fernando Poo. 1891-1912», ponència presentada al congrés *Between Three Continents: Rethinking Equatorial Guinea on the Fortieth Anniversary of Its Independence*, Hostfra University (Nova York), 4 d'abril de 2009.

del cacau. Fins el 1914, any en què s'establí un acord amb el govern liberianès per portar treballadors d'aquest país, no es solucionà un problema que, de manera estructural, acompanya tot el període estudiat.

En segon lloc, els territoris colonials van haver de fer front a una política aranzelària costosa. El govern espanyol, després de la pèrdua de Cuba, Puerto Rico i Filipines, imposà unes tarifes d'entrada als productes procedents de Bioko, sent el cacau el producte més gravat. L'estratègia del govern espanyol no era altra que prioritzar l'estabilitat de les finances públiques i intentar que el pressupost colonial fos cobert amb el que la pròpia colònia generava, deixant clara la manca d'interès polític que despertaven aquells territoris, més encara després de la desfeta cubana.

Per últim, i estretament lligat a l'anterior, la manca de desenvolupament infraestructural de l'illa (carreteres, ports, hospitals, etcètera) augmentava el preu de cost del producte i el feia poc competitiu en els mercats europeus, alhora que frenava l'arribada de nous colons, descoratjats per les males condicions de vida de l'illa.

Aquests tres factors van contenir l'arribada de grans capitals, alhora que deixaven en una situació d'extrema vulnerabilitat alguns dels aventurers que havien arribat a l'illa amb la promesa de fer-se rics amb poc temps. L'absència d'un banc colonial que facilités el crèdit als nous colons amb menys recursos (per fer front a les despeses inicials que suposava una explotació), féu que molts propietaris afrontessin seriosos problemes de solvència i es veiessin obligats a buscar el crèdit entre una minoria de colons més adinerats, moltes vegades en condicions d'usura, hipotecant futures collites i, en molts casos, perdent les terres en mans dels creditors. La imatge de Bioko durant els primers anys del segle XX s'identifica amb la d'un *far west* tropical, regida per una llei de la selva només apta per a valents, audaçs i sacrificats.

Amb aquestes múltiples dificultats no és estrany que els mateixos colons acabessin creant el primer grup de pressió per defensar els seus interessos davant dels poders públics. Naixia així, el 1906, la Cámara Agrícola de Fernando Poo. Aquesta entitat ràpidament creà una delegació a la ciutat de Barcelona, prova evident de tres elements clau: que els aventurers que havien triomfat no tardaven a tornar a la Península per dirigir (a quatre mil quilòmetres de distància, però de manera molt més còmoda) el seu negoci; que Barcelona es consolidava com el port d'arribada de la gran majoria del cacau embarcat i com a seu de les principals cases comercials; i que qualsevol feina de *lobby* que es volgués dur a terme era més efectiva si feia a les institucions de la metròpoli (Ministeri d'Estat) que a la colònia (regida per un governador militar).¹¹

Resulta interessant veure com la capacitat d'incidència d'aquests primers grups de pressió fou més aviat reduïda, reflex que els problemes procedents dels tròpics africans no tenien gaire presència en l'opinió pública espanyola. Certament, el

---

11. El Ministeri d'Estat equivaldria a l'actual Ministeri d'Assumptes Exteriors. Anys més tard, els temes colonials passaren a dependre del Ministeri de la Presidència, a través de la Dirección General de Marruecos y Colonias i la Inspección General de Colonias.

dinamisme econòmic català tenia els ulls posats des de feia anys en les colònies americanes i asiàtiques (Filipines) i no fou fins després de 1898 que es fixà en les possibilitats que oferien els territoris africans. A més, la poca població que habitava l'illa de Bioko i el poc desenvolupament tecnològic de les plantacions no permetia presentar-la com un mercat potencial per exportar-hi productes industrials.

Ni la Societat Geogràfica Comercial (1884), ni la Societat Geogràfica de Barcelona (1895), entitats que comprenien les forces vives de l'economia catalana (una amalgama d'industrials, representants de la patronal, naviliers i comerciants) no apostaren amb força pels territoris guineans.¹²

Després de la desfeta cubana, els capitals catalans exploraren les possibilitats que les possessions africanes podien oferir, centrant-se, però, quasi exclusivament, en els territoris marroquins. I més encara després que el Tractat d'Algesires (1906) posés les bases de les zones de domini francès i espanyol, que acabaren conformant, el 1912, el Protectorat del Marroc. En aquest aspecte, noves organitzacions hereves de la Societat Geogràfica Comercial, com el Centre Hispano Marroquí de Barcelona (1904) i la Societat Geogràfica Comercial de Barcelona (1907), mantingueren el seu eix d'actuació al nord d'Àfrica.

Haurem d'esperar als congressos africanistes que celebrats entre 1907 i 1910 per veure un incipient africanisme guineà a la Península. Tot i que aquests congressos pretenien refermar l'estratègia de la «penetración pacífica» de Rafael María de Labra al Marroc, els representants de la Càmera de Barcelona no deixaren escapar l'ocasió per reclamar una major atenció en els territoris guineans i posar sobre la taula quines eren les necessitats més preemptòries pel desenvolupament de l'illa: manca de mà d'obra, voluntat de rebaixar la fiscalitat als productes colonials, proposta de crear una entitat bancària hipotecària per facilitar l'accés a la compra de terres, etcètera.¹³

De mica en mica, doncs, la veu dels colons es feia sentir. I ho féu més encara quan, l'any 1910, es creà *La Voz de Fernando Poo*, una publicació periòdica, editada i dirigida des de Barcelona, que tingué vigència fins l'esclat de la Guerra Civil Espanyola. Amb un to sovint tremendista, tenia com a objectiu el foment, tant a Guinea com a Barcelona i Madrid (llocs on es distribuïa), de la consciència colonial, presentar nous mètodes per la millora de l'agricultura i exposar els

12. José Luis VILANOVA, «La Societat de Geografia Comercial de Barcelona (1909-1927)», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 70 (2010), pàg. 160.

13. *Primer Congreso Africanista celebrado en el salón de actos del Ateneo de Madrid en los días 9, 10 y 11 de enero de 1907 por iniciativa de los Centros Comerciales Hispano-marroquíes*, Barcelona, Casa Provincial de la Caridad, 1907; *Segundo Congreso Africanista (reseña de las sesiones conclusiones, documentación) celebrado en el salón de actos del círculo mercantil, industrial y agrícola, de Zaragoza, en los días 26, 27, 28, Barcelona, España en África, 1908*; *Tercer Congreso Africanista celebrado en el salón de Actos de la Exposición Regional de Valencia, en los días 9, 10, 11, 13 y 15 de diciembre de 1909, por iniciativa de los Centros Comerciales Hispano-Marroquíes*, Barcelona, España en África, 1909; *Cuarto Congreso Africanista celebrado en el salón de actos del Ateneo Científico-literario-artístico de Madrid, en los días 12,14,15,16 y 17 de diciembre de 1910 por iniciativa de los Centros Comerciales Hipano-Marroquíes*, Barcelona, España en África, 1910.

greuges comparatius que el govern espanyol exercia respecte als territoris marroquins.¹⁴

El model proteccionista barceloní

Un dels punts d'inflexió en la consolidació de Barcelona com a port colonial de Guinea el situem, precisament, a finals del 1910. Arran dels diversos congressos africanistes i a iniciativa dels representants de la Cámara establerts a Barcelona, s'intentà virar el funcionament del comerç entre la colònia i la metròpoli.

Assessorats per Frederic Rahola, Joan Antoni Güell o Ignasi Girona, importants prohoms de l'economia catalana i líders de les corporacions econòmiques més rellevants (Foment del Treball Nacional, Institut Agrari de Sant Isidre), es va elaborar una proposta presentada per un Comité de Defensa Agrícola davant la Comissió General de Pressupostos. Es tractava d'aconseguir un sistema que alleugerís la càrrega impositiva del cacau exportat de Bioko a la Península que, al mateix temps, no suposés una pèrdua important d'ingressos per a l'Estat, amb els quals aquest elaborava el pressupost colonial.¹⁵

Aquesta mesura, coneguda com el *cupò*, establia una rebaixa important de la fiscalitat de les primeres 2.000 tones de cacau que entressin des de la colònia, mentre que el que superés aquesta quantitat, així com el que s'introduís procedent de l'estranger, pagaria un impost molt més elevat. Amb aquesta mesura, els comerciants i agricultors s'asseguraven una protecció de gran part de la producció (que quedava dins el *cupò*) i evitaven la competència de cacau estranger (de major qualitat), alhora que es reduïa la càrrega impositiva que havien d'afrontar. La idea del Comité de Defensa era que aquest *cupò* fos ampliat a mesura que el consum de cacau a la Península també anés augmentant, sense posar en perill la protecció del producte.

Aquesta fou, sense dubte, una de les grans victòries de les cases comercials de Barcelona i el punt de partida d'una dècada que, malgrat no desaparèixer la resta d'entrebancs, consolidaria l'agricultura del cacau com la principal activitat econòmica a l'illa. L'establiment d'un model marcadament proteccionista es traduí en un augment de les explotacions, fruit de la seva major rendibilitat.

Ara bé, l'establiment d'aquest marc proteccionista va fer reaccionar els principals consumidors del cacau. Els fabricants de xocolata protestaren davant de l'augment de preus que, inevitablement, encaria el seu producte. Davant d'aquesta situació, iniciaren una pugna contra terratinents i comerciants colonials per mirar de revertir-la.

El camí escollit no fou altre que l'adulteració de la massa bàsica de la xocolata (aigua, sucre i cacau) amb farines feculentos, arròs o cacahuet (més barates que el cacau), utilitzant, en molts casos, menys del 18% de cacau que marcava la legislació espanyola. Cal remarcar que en aquells moments la xocolata s'havia

14. *La Voz de Fernando Poo*, malgrat que en un inici tingué una periodicitat quinzenal, acabà sent mensual.

15. *Boletín de Defensa Agrícola de Fernando Poo*, 15-VIII-1910.

consolidat com un bé de consum entre les classes populars, molt sensibles a qualsevol pujada de preus del producte. Els fabricants de xocolata, agrupats al voltant de la Asociación de Fabricantes de Chocolate de España (AFCE), van aconseguir que el govern els reconegués l'anomenada "Xocolata Familiar", com un producte adulterat (amb fórmula secreta), però que es comercialitzava bé a preus baixos.¹⁶

Dels impactes de la Primera Guerra Mundial a l'origen de la Unión de Agricultores de la Guinea Española

L'esclat de la Primera Guerra Mundial fou un element que afavorí el comerç de cacau de l'illa, ja que, temporalment, aquest arribà a d'altres Estats que normalment es nodrien de cacau procedent de colònies franceses, angleses o belgues. Entre 1913 i 1917, els preus del cacau al port de Barcelona augmentaren més d'un 20%.¹⁷ Tanmateix, amb la fi del conflicte (de fet, ja des de 1917), la manca de competitivitat es tornà a apoderar del cacau, que seguí tenint Barcelona com el principal port destinatari. Amb l'augment de la producció i la crisi econòmica que assolà l'Estat espanyol a partir de 1917, els preus del cacau tornaren a anar a la baixa i la rivalitat entre el comerciants encara agreujà més aquest fet.

Les cases comercials establertes a Barcelona, amb el suport de Foment Nacional del Treball, van crear el Consorcio de Receptores l'any 1921, una mena de trust que pretenia evitar la competència fixant uns preus mínims de venda en funció de la qualitat del producte. L'invent, però, no prosperà, ja que algunes cases comercials van contravenir el "pacte d'honor" que suposava. Tanmateix, el Consorcio de Receptores, fou la base sobre la qual s'edificà, dos anys més tard, la Unión de Agricultores de Fernando Poo.¹⁸ Aquesta entitat, formada bàsicament per cases agrícoles i comercials barcelonines, proposà la creació d'una sèrie de normes d'obligat compliment (fixació de qualitats i de preus de venda) entre tots els seus associats.¹⁹

La situació desesperada de molts agricultors i comerciants féu que l'adscripció a la Unión fos molt alta, arribant a controlar més del 80% de la producció. Només una sèrie de firmes díscles (principalment estrangeres) s'escaparen del seu control. La Unión residia físicament a Barcelona (al carrer Comtal i posteriorment al passeig de Colom) i va tenir en la figura de Joaquim Rodríguez Barrera el seu líder més destacat. No només va dirigir amb efectivitat l'entitat durant una gran part de la seva existència, sinó que des de la legitimitat que li donava la presidència de la Unión abocà grans esforços en publicar estudis sobre l'agricultura colonial,

16. ANC, Casa de la Guinea Equatorial de Barcelona, caixa 5, *Real Orden de 23 de marzo de 1922*.

17. ANC, Casa de la Guinea Equatorial de Barcelona, caixa 5, *Precios por kilogramos fijados para la venta del cacao de Fernando Poo y Guinea Continental Española, en las fechas que se indican*.

18. Més tard passà a anomenar-se Unión de Agricultores de la Guinea Española.

19. ANC, Casa de la Guinea Equatorial de Barcelona, caixa 12, *Régimen Interior de la Unión 1923-33*.

sobretot la del cacau, que ajudaren a millorar la qualitat de la producció.²⁰ Indubtablement, la Unió dotà d'un alt grau de corporativisme a l'agricultura i el comerç colonial i reforçà l'enfocament proteccionista i la capitalitat de Barcelona com a metròpoli de Guinea.

El cultiu i comerç del cacau (i de retruc la Unió) van viure els seus anys daurats sota la dictadura de Primo de Rivera. El context polític i econòmic li resultaren favorables. En primer lloc, el dictador atorgà un paper més important als territoris guineans, sobretot un cop pacificat el Marroc després del desembarcament d'Alhucemas (1925). Amb la creació de la Dirección General de Marruecos y Colonias, sota la dependència del Ministeri de la Presidència, reorganitzà l'estructura administrativa colonial i el 1926 decretà un pressupost extraordinari de vint-i-dos milions de pessetes per al desenvolupament de la sanitat i les comunicacions colonials, tot i que aquests diners finalment no revertiren les deficiències infraestructurals de l'illa. En segon lloc, l'enfocament autàrquic i proteccionista de l'economia espanyola va afavorir el manteniment d'un *cupo* que s'ajustava a la producció i al consum i que, per tant permetia, l'establiment de preus alts.²¹ Així mateix, la Unió va controlar una bona part de la producció de cacau, mentre que el port de Barcelona es mantenia com el més important metropolità.

L'arribada de la II República i la crisi dels anys 30

Els "feliços anys vint" també tingueren un final convuls per l'economia colonial. L'auge dels anys de la Dictadura comportaren l'arribada de nous capitals disposats a invertir, així com els primers grans capitals en forma de societats anònimes. Si bé la Guinea Continental es presentava com un territori verge (però ara ja controlat) on poder fer grans negocis, sobretot amb la fusta i el cafè, l'illa també era un reclam. L'augment de les explotacions de cacau (i la seva productivitat) dugué a una situació de sobreproducció, i el limitat mercat metropolità començà a tenir seriosos problemes per absorbir tot el cacau procedent de l'illa. Aquest fet comportà un descens de preus i la consegüent pugna entre terratinents i comerciants. Les ventes que es podien fer a preus baixos al port d'Hamburg, després que Alemanya perdés les seves colònies africanes el 1919, només servien per mitigar mínimament el problema de la sobreproducció.

El gran control que exercí sobre el mercat la Unió fou criticat per algunes empreses agrícoles i comercials que havien arribat (o s'havien reforçat) durant els anys de la Dictadura. Aquests sectors (bascos, madrilenys, aragonesos) criticaren el

---

20. Joaquín RODRÍGUEZ BARRERA, *Manual del agricultor en Fernando Poo. El cacao*, Barcelona, Artes Gráficas, 1924; *Manual del Agricultor en Fernando Poo. El café*, Barcelona, Rafael Casulleras, 1925; i *Manual del Agricultor en Fernando Poo. El Banano*, Barcelona, Imprenta Castellón, 1928.

21. Entre els anys agrícoles 1923-1924 i el 1928-1929 el *cupo* va mantenir-se estable en 6.300 tones.

conservadorisme de la Unión, la seva aposta per mantenir un *cupo* baix i unes fixacions de preus que sovint trobaven massa baixes.²²

La tensió esclatà l'any 1930, quan aquest sector contrari a la política de la Unión s'apoderà de la Junta de Govern de la Cámara a través d'unes eleccions que, més tard, es consideraren fraudulentas. Des del control d'aquesta organització, traslladaren la Delegació de la Cámara a Madrid, per desvincular-la de la Unión (amb la qual compartien locals i membres), alhora que intentaren atribuir-se funcions que des de 1923 aquesta havia desenvolupat (classificar el cacau en funció de la seva qualitat, per exemple) i treure-li massa social creant organitzacions paral·leles (el Sindicato Agrícola Colonial Español, amb seu a Madrid).²³ Aquesta lluita entre un sector més proteccionista lligat a les empreses barcelonines i un sector lliurecanvista tingué un beneficiari clar, els fabricants de xocolata, que aprofitaren el descens generalitzat de preus.

La crisi de sobreproducció obligà les autoritats colonials a anul·lar qualsevol nova concessió de terres per cultivar cacau, tot i que alguns empresaris enganyaren les autoritats fent creure que necessitaven noves terres per plantar altres productes, com cafè o cultius en prova (plàtan, vainilla, coco, etcètera).²⁴

A aquest fet se li sumà el recurrent problema de la manca de mà d'obra. Fallits els múltiples intents de portar treballadors en massa d'altres colònies africanes (o fins i tot de la Xina), trencats els acords amb el govern liberà l'any 1929 (després que la Organització Internacional del Treball investigués casos de maltractaments de treballadors en plantacions guineanes) i criticada pels colons de la part continental el reclutament massiu (i sovint clandestí) de població autòctona (majoritàriament fang) a l'illa, molts terratinents clamaren al cel davant de la impossibilitat d'amortitzar els capitals invertits i amenaçaren amb la ruïna i l'abandó de les terres.²⁵

Les relacions entre els empresaris i el nou règim republicà tampoc foren del tot reeixides. El discurs més secular i civilitzador del nou règim es materialitzà en una voluntat de destinar més diners a camps com l'educació i la sanitat i menys al desenvolupament d'infraestructures o la protecció i foment de l'agricultura i el comerç. També augmentà la fiscalitat a l'activitat de les empreses colonials.²⁶

Davant d'aquest panorama, en els darrers anys de la Segona República el debat colonial se centrà quasi exclusivament en la manera de combatre la crisi de sobreproducció. En un intent de llimar diferències entre els diversos sectors agrícoles i comercials, s'engegà una campanya per pressionar les autoritats espanyoles per canviar la legislació de la xocolata, amb l'objectiu d'equiparar el

22. Entre les cases agrícoles i comercials més rellevants, trobem la Compañía Colonial de África, Joaquín Mallo, Pedro Amilivia, Compañía Agrícola Industrial de Fernando Poo (CAIFER) i Veiga Avendaño.

23. ANC, Casa de la Guinea Equatorial de Barcelona, caixa 13, *Régimen Interior de la Unión*.

24. AGA (Archivo General de la Administración), caixa 81/6378 i 81/6379, *Notas sobre la producción, circulación, consumo de cacao en la fabricación del chocolate*. Segons dades de 1935, de les 22.197 hectàrees en cultiu a l'illa de Bioko, 21.450 estaven dedicades al cacau.

25. Enrique MARTINO, «Clandestine Recruitment Networks in the Bight of Biafra: Fernando Poo. Answer to the Labour Question, 1926–1945», *International Review of Social History*, 57, pàg. 44-45.

26. «La Colonia en las Cortes Constituyentes», *La Voz de Fernando Poo*, 427 (abril de 1932), pàg. 2-29; i també 428 (maig de 1932), pàg. 8.

percentatge mínim de producció als estàndards europeus (situats entre el 25 i el 35%). L'objectiu era desacreditar als fabricants de xocolata espanyols per la mala qualitat del seu producte. La Unió i la Cámara van promocionar diverses anàlisis sobre la composició de la xocolata per donar a conèixer els sistemes de vulneració del producte i l'amenaça que aquests productors significaven per a la imatge de la indústria espanyola i per a la salut pública.

Però des de l'AFCE no es quedaren de braços creuats i contraatacaren desacreditant les estratègies monopolistes (sobretot de la Unió) i acusant agricultors i comerciants d'estar excessivament protegits pel govern a través del *cupo*. Durant aquests anys, l'AFCE lluità per situar el *cupo* en 11.000 tones, que tot i ser inferior a les 14.000 que es produïen, estava lluny de ser absorbida pel consum nacional. De fet, en una de les múltiples instàncies presentades per la AFCE s'intentava deixar palès que, malgrat que el percentatge de cacau en la xocolata produïda a l'Estat espanyol era sensiblement inferior a la resta de països europeus, el cost d'aquest percentatge de cacau era molt superior. Per tant, el seu principal argument era que només amb una liberalització del mercat ells augmentarien el percentatge en la producció de la xocolata.²⁷

La pugna entre aquests dos sectors trobà el moment culminant entre 1934 i 1935, quan la AFCE denuncià que els comerciants no carregaven cacau procedent de Bioko per evitar la saturació del mercat barceloní i la davallada constant de preus. De resultes d'això aconseguí que el govern dictaminés l'obligat compliment de la totalitat del *cupo*, prohibint les exportacions a altres països si abans no s'havia satisfet la quantitat marcada per govern.²⁸

La situació d'algunes empreses dedicades al cultiu i comerç era tan desesperada que preferien malvendre cacau a països com Alemanya abans que saturar el mercat metropolità. I aquesta prohibició semblava ser el final definitiu de moltes empreses.

Finalment, però, tant la Unió com la Cámara insistiren en la necessitat de trobar una solució emparada pel govern que salvés l'agricultura colonial. Després de diverses fórmules i propostes, arrencaren el compromís del Ministeri d'Indústria, Comerç i Navegació de crear, el setembre de 1935, el Comité Sindical del Cacao (CSC). Aquesta enèsima entitat es diferenciava de les seves predecessores en el fet d'estar tutelada pel propi Ministeri, que s'encarregava directament de controlar les vendes del cacau a un preu mínim marcat. Aquesta solució *in extremis* no s'explica sense l'acció de pressió constant que feren alguns membres de la Unió residents a Barcelona (Josep Maria Boada, Antonio Pérez, Joaquim Rodríguez Barrera), amb algun suport polític, com la del diputat de la Lliga Catalana Frederic Rahola.

L'AFCE elevà nombroses instàncies denunciant el perjudici que els causava la creació del CSC, ja que, segons ells, no faria sinó establir uns preus irrealment que encaririen el seu producte. Tanmateix, alguns fabricants de xocolata, com per

27. AGA, caja 81/6861, *Instancia de la Asociación de Fabricantes de Chocolate de España*, 25 de febrer i 29 de setembre de 1933.

28. AGA, caja 81/6861, *Instancia de la Asociación de Fabricantes de Chocolate de España*, s/d.

exemple Elgorriaga, es desmarcaren de les crítiques i apostaren per assegurar una producció de qualitat, eliminant el reguitzell de fàbriques i marques que produïen xocolata de mala qualitat. En canvi, els xocolaters catalans (Boix, Amatller) aixoplugats dins la Cambra d'Indústria i Comerç de Barcelona, es van oposar totalment a qualsevol mesura que tornés a protegir el cacau.²⁹

La vida del CSC, establert al número 30 de la Via Laietana, tingué una vida fugaç, ja que l'alçament militar del juliol de 1936 i la Guerra Civil paralitzaren el comerç colonial.³⁰ Un cop acabat el conflicte, alguns dels empresaris barcelonins intentaren relançar la Unión, però Franco no acceptà cap organització que no estigués fèrriament controlada, i menys encara que tingués la pretensió d'intervenir en el camp econòmic. D'aquí que els intents de Joaquim Rodríguez Barrera de recuperar la Unión, que coneixem gràcies a la extensa correspondència mantinguda amb l'últim secretari de l'entitat, Gabriel Cardona, acabessin amb la creació d'una nova versió descafeïnada de la Unión, anomenada Casa de la Guinea Española, amb uns objectius molt més propagandístics que no pas econòmics.³¹

Tanmateix, als empresaris colonials barcelonins el canvi de règim els afavorí notòriament, ja que l'enfocament autàrquic del règim prohibí la importació de cacau procedent d'altres països i permeté apujar substancialment el preu del cacau. Així mateix, un acord amb el govern britànic nodrí de treballadors nigerians les plantacions. L'èxit, sota la protecció del Caudillo, tornà a estar assegurat, i les velles contradiccions donaren pas a una nova etapa de creixement i grans beneficis. Uns beneficis que permetien que la celebració de qualsevol efemèride important (com a la que ens referíem al principi del nostre treball) fos celebrada al luxós Hotel Ritz de Barcelona.

---

29. AGA, caja 81/6861, *Acta de la Conferencia del cacao y el chocolate. Primera Sesión.*

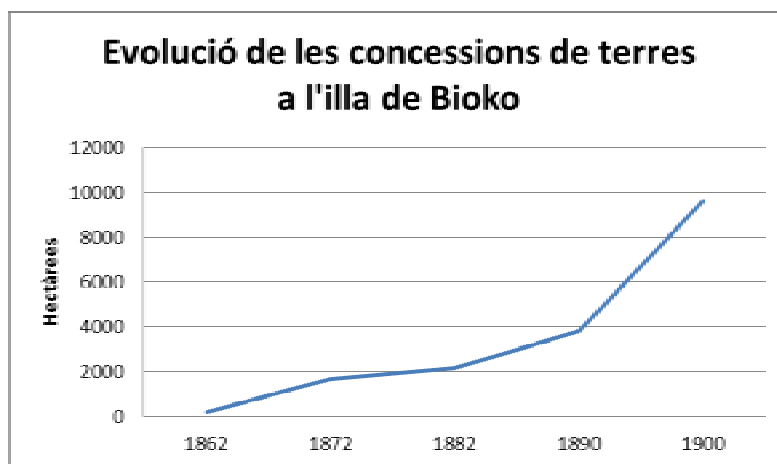
30. ANC, Casa de la Guinea Equatorial de Barcelona, caixa 12, *Comité Sindical del Cacao. Actas y documentos, 1936.*

31. ANC, Casa de la Guinea Equatorial de Barcelona, caixa 14, *Unión de Agricultores de la Guinea Española. Documentación y correspondencia, 1940-41.*

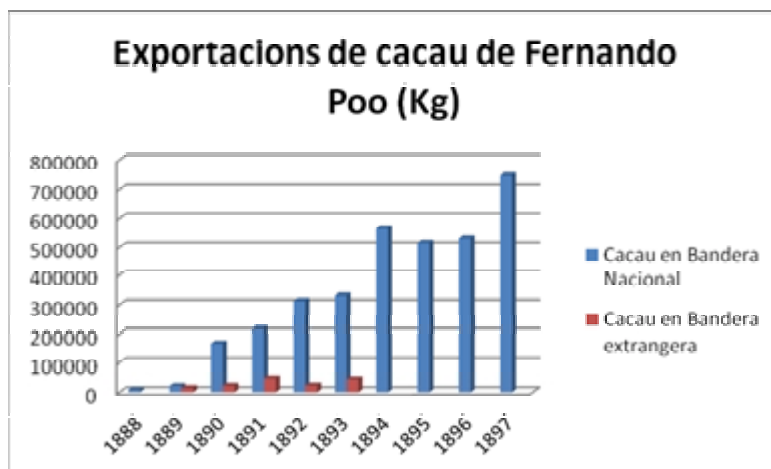
Figura 1

Font: Wikipedia, «Guinea Ecuatorial».

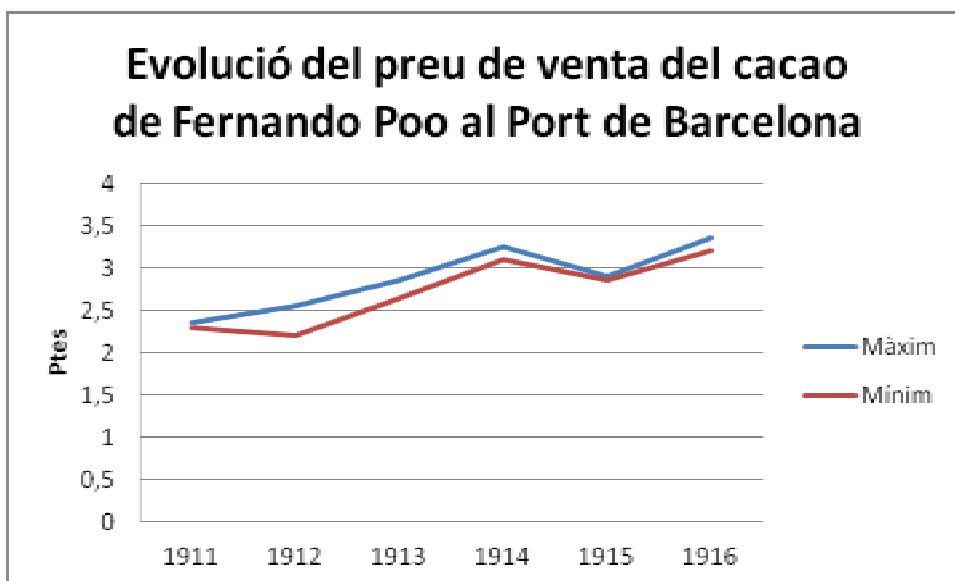
Font: Elaboració pròpia a partir de DÍAZ MATARRANZ, *De la trata...*, pàg. 98.

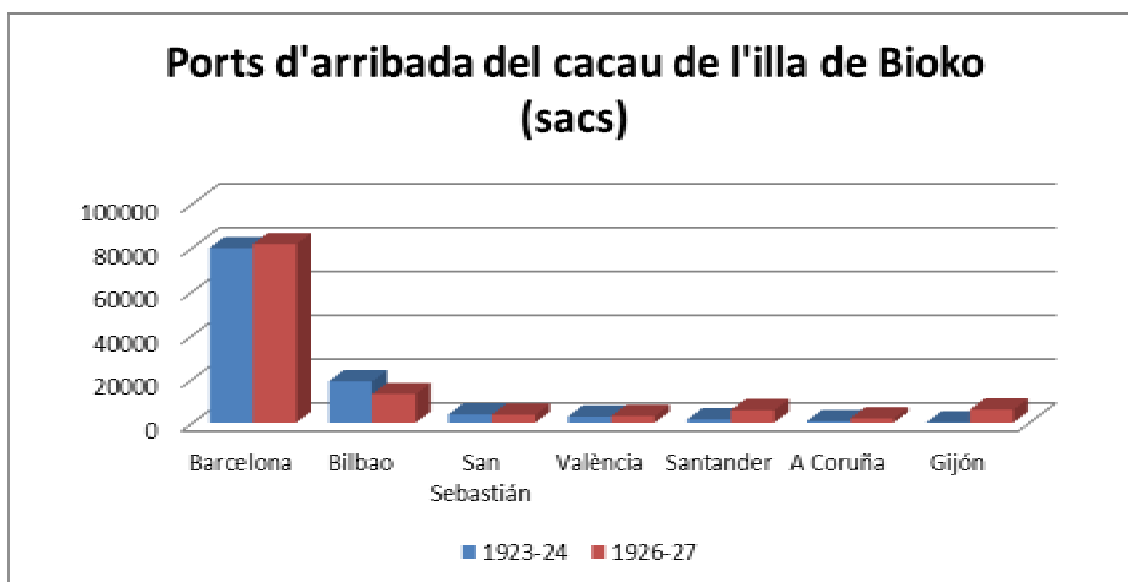
Font: Elaboració pròpia a partir de DÍAZ MATARRANZ, *De la trata...*, pàg. 99.

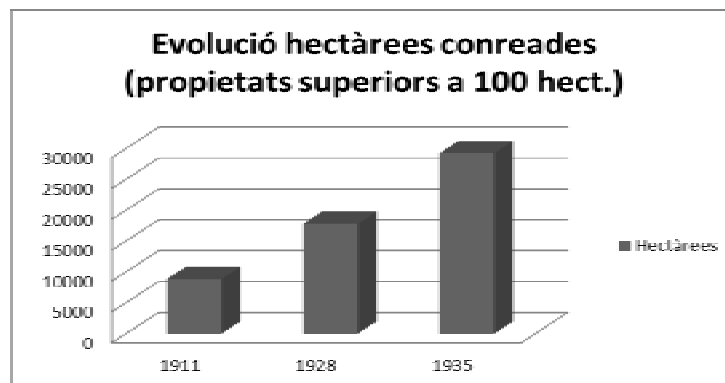
Font: Martín RODRIGO Y ALARILLA (ed.), *Les Bases Colonials de Barcelona*, Barcelona, MUHBA (Documents, 5), 2013, pàg. 61.

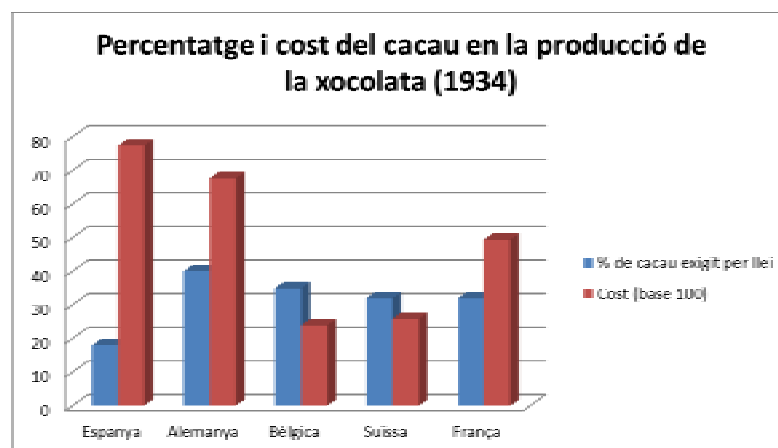
Font: Elaboració pròpia a partir de ANC, Casa de la Guinea Equatorial de Barcelona, caixa 5, *Precios por kilogramo...*

Font: Elaboració pròpia a partir de *Memoria de los trabajos llevados a cabo por la Junta de Gobierno de la Unión de Agricultores de la Guinea Española, 1923-24 i 1926-27*

Font: Elaboració pròpia a partir de DÍAZ MATARRANZ, *De la trata...*, pàg. 191; i de AGA, 81/6373.

Font: Elaboració pròpia a partir de AGA, 81/6861, *Instància de la AFCE al Consell de Ministres*. 2 d'abril de 1934